

УДК 159.923

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПСИХОЛОГА – ПРЕДСТАВНИКА ДОПОМАГАЮЧОЇ ПРОФЕСІЇ
СОЦІОНОМІЧНОГО ТИПУ**

кандидат психологічних наук, Москальова А. С., Власенко А. А.
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Україна, Київ

В статті проаналізовано наукову літературу про психологічні особливості професійної діяльності представників професії соціономічного типу. Серед представників професій соціономічного типу особливу увагу приділено психологам. Визначено перспективний напрямок в дослідженнях психологічних характеристик особистості психолога – представника допомагаючої професії соціономічного типу. Виділено ряд специфічних характеристик, які сприяють представникам допомагаючої професій соціономічного типу ефективно здійснювати свою професійну діяльність. Запропоновано ряд професійно важливих якостей, які можуть бути корисні представнику допомагаючої професій соціономічного типу.

Ключові слова: професія соціономічного типу, психолог, допомагаюча професія, особистість психолога, особистість студента-психолога, професійна діяльність, професійно важливі якості.

*кандидат психологічних наук, Москальова А. С., Власенко А. А.
Психологічні особливості професійної діяльності психолога –
представника допомагаючої професії соціономічного типу / ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти» НАПН України, Україна, Київ*

В статье проанализирована научная литература о психологических особенностях профессиональной деятельности

представителей профессии социномического типа. Среди представителей профессий социномического типа особое внимание уделено психологам. Определено перспективное направление в исследованиях психологических характеристик личности психолога – представителя помогающей профессии социномического типа. Выделен ряд специфических характеристик, способствующих представителям помогающей профессии социномического типа эффективно осуществлять свою профессиональную деятельность. Предложен ряд профессионально важных качеств, которые могут быть полезны представителю помогающей профессии социномического типа.

Ключевые слова: профессии социномического типа, психолог, помогающая профессия, личность психолога, личность студента-психолога, профессиональная деятельность, профессионально важные качества.

PhD, Alla Moskaljova, Andrei Vlasenko, Psychological features of psychologists' professional activities as helping socionomic professionals / University of Education Management of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

The article analyzes the scientific literature on the psychological characteristics of socionomic professions. The authors pay special attention to the profession of psychologist as a helping socionomic profession and discuss future research in psychologists' profession-relevant psychological features. The authors also describe a number of personal characteristics that make an efficient socionomic professional.

Key words: socionomic profession, psychologist, helping profession, personality of psychologist, personality of psychology student, professional activity, professionally important qualities

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни в суспільстві, які ініціюють реформування державних інституцій, як то: реформа української школи, реформа охорони здоров'я тощо, верховними орієнтирами визначають принципово нові гуманітарні акценти. В таких умовах підвищується значущість професій соціономічного типу. Серед даного типу професій хотілося б відзначити роль психолога не тільки як істотну компоненту функціонального процесу громадських інституцій, але й як важливий фактор, здатний демпфірувати соціальні напруженості, що неминуче виникають у процесі реформування складних систем.

Звернемо увагу на те, що в сфері соціально-психологічної практики психолога засобом професійної діяльності виступає сама особистість даного фахівця. Тому дослідження психологічних особливостей особистості представників цієї професії набувають особливої актуальності.

Психологічні характеристики особистості індивіда, щодо його професійної діяльності, досліджували як зарубіжні (Дж. Л. Голланд [25], Ф. Парсонс [26], А. Рое [27], Є. Клімов [14] та ін.), так і українські (О. Бондарчук [3], В. Івкін [9; 10], Л. Карамушка [13], А. Москальова [19] тощо) психологи.

Аналіз наукової літератури сприяв виділенню низки досліджень вчених, які вивчали діяльність фахівців професій соціономічного типу, а саме [5]:

- розширення спектру функціонування суб'єкта (А. Журавльов, Ф. Тейлор, Ф. Фідлер);
- деструкції і професійні деформації особистості (В. Зазикін, Е. Зеєр, А. Маркова, Х. Маслач, С. Джексон);
- формування особистісних і професійних якостей у процесі підготовки різних фахівців (Т. Васильєва, О. Проніна).

Серед вітчизняних вчених хотілося б відзначити роботи по вивченню психологічних характеристик особистості такої професії як психолог представника соціономічного типу, в контексті його професійної діяльності: І. Грицюк [6], Т. Браніцька [4], М. Москальов [18] та ін., які досліджували дане питання в широкому прикладному аспекті.

Однак, на наш погляд, сучасні тенденції вивчення психологічних особливостей особистості психолога, як представника допомагаючих професій соціономічного типу, в їхньому загальному, перспективному контексті висвітлювалися недостатньо.

Мета статті: виявити сутність, психологічні особливості професійної діяльності представників допомагаючих професій соціономічного типу; виділити професійно важливі якості психолога, що сприяють ефективно здійснювати професійну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічні особливості особистості психолога в контексті його діяльності вивчав ряд авторів [2; 22; 23; 15; 16; 17; 18 та ін.], кожен з яких описував певні структурні компоненти.

В. Мілакова в основу свого дисертаційного дослідження поклала передумову визначення професії психолога, як допомагаючої професії соціономічного типу, *de facto* звівши до купи характеристики таких видів соціальної діяльності, як професійна діяльність в рамках професії соціономічного типу професій і допомагаюча діяльність [17].

У своїй роботі О. Еннс йде далі, ототожнюючи дані види діяльності, тобто практично визначаючи психологічні особливості соціономічних професій і допомагаючої діяльності як абсолютно ідентичні [23, с. 92], що розходиться з концепцією Я. Рейковського, який відносить допомагаючу поведінку до категорії просоціальної активності людини [20, с. 14]. О. Ігнацька визначає відношення

характеристик особистості допомагаючої, просоціальної і альтруїстичної поведінки, як такі що послідовно поглинаються [11, с. 69].

Серед сучасних досліджень хотілося б звернути увагу на дисертаційні роботи, автори яких досліджували різні психологічні аспекти формування особистості психолога, як представника професії соціономічного типу, в процесі освітньої і професійної діяльності.

Так, Т. Афанасьева, розглядає особливості професійних криз у психологів, їх причини і можливості виходу з них [2]. О. Чуйко і Х. Червак досліджують когнітивні, емоційно-оціночні і поведінкові компоненти професійної ідентичності студентів-психологів [22]. К. Крикля розглядає роль професійної свідомості і самоствердження в процесі професійного становлення майбутнього психолога [15] тощо. На думку І. Дружиніної, розвиток професійної ідентичності психолога визначається процесами професійної самосвідомості і формування Я-образу, а процес особистісного зростання визначає специфіку розвитку поведінкового, емоційно-оцінного і когнітивного компонентів ідентичності майбутнього психолога [7].

Н. Євтешина розглядаючи професійну ідентичність психологів в різних сферах, а саме, сфери освіти, охорони здоров'я, комерційних організацій і силових структур, визначає різний її рівень в зазначених групах, а також відмінності в особистісних (соціально-демографічних, індивідуально-психологічних, соціально-психологічних) і організаційних факторах професійної ідентичності. Так у психологів сфери освіти спостерігається високий рівень професійної ідентичності, психологів охорони здоров'я і комерційних організацій – середній рівень, психологів силових структур – низький рівень. Відповідно професійна ідентичність кожної з чотирьох досліджуваних груп має специфічну емпіричну структуру [8].

Ряд авторів досліджували психологічні особливості майбутніх психологів [1; 12; 17].

В. Ісаєв звертає увагу на розвиток духовно-моральної свідомості студента-психолога, як компонент професійної зрілості психолога, що забезпечує рівень його професійної компетентності, специфіка якого полягає в: особливості смисложиттєвих орієнтацій; в домінуванні позитивної спрямованості особистості на іншу людину – посиленні емпатії; в наявності розвиненої соціальної перцепції, що забезпечують ефективну взаємодію з іншими людьми. У соціально-психологічну структуру духовно-моральної свідомості він включає наступні компоненти: наявність широкого спектра людинознавчих знань; позитивні характеристики Я-образу, Я-концепції; особливості соціально-професійної рефлексії [12].

І. Андрійчук вивчаючи формування позитивної Я-концепції особистості в процесі професійного навчання студента-психолога вказує на динаміку її гармонізації в зв'язку з орієнтацією навчально-виховного процесу на особистісно орієнтовану модель, що активує процеси самопізнання і саморозвитку [1].

В. Мілакова визначає спільні та відмінні індивідуально-психологічні особливості та соціальні умови професійного самовизначення студентів-майбутніх клінічних психологів, як представників допомагаючої професії соціономічного типу, і інших представників цієї групи професій (студентів-лікарів, студентів-вчителів, студентів-фахівців соціальної роботи системи охорони здоров'я). Спільними виступають такі: соціабельність, орієнтація на процес професійної діяльності, переважання альтруїзму над егоїзмом; домінуючі цінності – здоров'я, впевненість в собі, свобода та матеріально забезпечене життя; у більшості студентів уявлення про специфіку своєї спеціальності формується протягом першого року

навчання, а найбільш важливими якостями «ідеального» фахівця допомагаючої професії є професіоналізм, компетентність, толерантність, відповідальність; при цьому є впевненість у відповідності своїх особистісних характеристик вимогам професії. Однак у майбутніх клінічних психологів суттєво більш виражені: емпатійність, поєднання прямолінійності та тактовності; значущими цінностями є життєва мудрість, цікава робота, розвиток та творчість. Самостійно обираючи професію, вони прагнуть до самовдосконалення, самореалізації, припускають з її допомогою вирішити особисті проблеми. Професійне самовизначення розділяється на два вікові періоди: до 15-ти років включно, після 15-ти років. Перший період характеризується спрямованістю на результат діяльності, свободу і працю; емоційною врівноваженістю, мрійливістю, радикалізмом та гнучкістю мислення; особливу значущість має така цінність, як цікава робота; рішення про вибір професії приймається самостійно, при цьому спостерігається значний вплив на нього престижності професії і наявності в найближчому оточенні її представників, а також таких мотивів, як бажання домогтися визнання, поваги і займатися справою, що вимагає повної віддачі. Другий – зростання показників егоцентричної спрямованості, прагматичності і консерватизму, соціабельності. Важливими цінностями є розвиток, творчість і впевненість в собі; відзначається наявність сумнівів у правильності вибору [17].

Л. Лукаш акцентує увагу на розвиток толерантності особистості психолога в процесі професійної підготовки. Визначається соціально-психологічна сутність толерантності, як індивідуальні, суб'єктивні, особистісні, індивідуальні характеристики психолога. Структурно-змістовна ж своєрідність толерантності психолога проявляється в сформованості взаємопов'язаних компонентів: «Прийняття іншого»,

«Комунікативна позиція», «Емоційна стійкість», «Професійна відповідальність». Компонент «Прийняття іншого» містить характеристики: вміння прощати іншим помилки; креативність і гнучкість у відносинах; терпимість до іншої позиції; безоціночність в розумінні і прийнятті інших; прийняття індивідуальності іншого. Компонент «Комунікативна позиція» складається з характеристик: уважність до клієнта, можливість прийняти позицію клієнта; спрямованість на іншого; середні показники шкал: «замкнутість – відкритість», «покірність – домінантність», «стриманість – експресивність», «несміливість – сміливість», «реалізм – чутливість», «соціабельність – самодостатність». Компонент «Емоційна стійкість» містить середні показники шкал: «конкретність – абстрактність мислення», «емоційна стабільність – нестабільність», «спокій – тривожність», «консерватизм – радикалізм», «низький самоконтроль – високий самоконтроль», «нефрустрованість – фрустрованість». Компонент «Професійна відповідальність» містить такі показники, як: відповідальність і рефлексія, свобода від стереотипів, гнучкість і прийняття, нормативність поведінки, середні показники за шкалами: «підозрілість – довірливість», «практичність – мрійливість», «прямолінійність – проникливість» [16].

Визначаючи тенденції у вивченні психологічних особливостей особистості психолога відзначимо, що сучасні роботи, як правило, ведуться в напрямку поглиблення та структурування знань у вузьких областях конкретних психологічно значущих її сегментів.

Перспективним напрямком досліджень, на наш погляд, є вивчення характеристик особистості психолога, як представника професії соціономічного типу, доповнених елементами психологічної характеристики особистості яка займається допомагаючою

діяльністю. Дані дослідження є узагальнюючий сегмент знань, що закладає широкий фундамент для подальших досліджень.

Згідно Є. Клімова представники професії психолога, як професії соціономічного типу характеризуються [14]: розвиненими комунікативними здібностями; емоційною стійкістю; здатністю до швидкого переключення уваги; емпатією; спостережливістю; організаційними здібностями.

Таким чином, з огляду на сказане вище відзначимо, що професійно значущі якості психолога – представника допомагаючих професій соціономічного типу повинні відповідати вимогам професійної діяльності. До професійно важливих якостей психолога можна віднести такі: інтелектуально-пізнавальні; емоційно-вольові; мотиваційно-ціннісні.

До інтелектуально-пізнавальних якостей можна віднести певний рівень психологічних знань, які дають можливість майстерно побудувати свої відносини з клієнтом. Психолог не тільки повинен мати певні знання, а й внутрішньо бути готовим використовувати свій внутрішній потенціал в роботі з людьми. Розвинена система змістовного (або теоретичного) мислення, заснована на складній системі узагальнень і абстракцій розкриває високі розумові якості, здатність абстрагуватися, розглядати факти як би з боку, відходити від персоніфікації, особистих оціночних суджень, продукує самостійність при виконанні професійних функціональних обов'язків. Так, наявність розвиненої пам'яті, як певної сукупності блоків і процесів, що перетворюють інформаційний матеріал, сприяє високим показникам швидкості і точності запа'ятовування інформації, її збереження, вміння швидко витягати потрібну інформацію з пам'яті. Високий рівень концентрації уваги сприяє швидкій та стійкій зосередженості, здатності ментально охопити велику кількість

факторів одночасно. Стратегічне мислення допомагає відокремити більш важливу інформацію від менш значущої, прогнозувати можливості і ситуації, стимулювати процес прийняття рішень. Здатність приймати адекватні і вивірені рішення розглядається як особиста ментальна адекватність, грамотність у використанні своїх можливостей, самокритичності, розсудливості.

При цьому емоційно-вольові якості особистості психолога, як представника соціономічної професії з елементами поведінки що допомагає має на увазі емоційне сприйняття соціуму крізь призму емоційно-моральних якостей (позитивний психологічний настрій, емпатія). За рахунок зростання емоцій позитивної модальності – збільшується рівноважне співвідношення позитивних і негативних емоційних станів, що сприяє позитивному ставленню до суб'єкта й об'єкта професійного процесу, емоційної насиченості позитивного ставлення до професійної діяльності. Як наслідок, зростає позитивне ставлення до самого себе, формується емоційна стійкість, що забезпечує стабільний емоційний стан, впевненість в собі, самовладання і витримка, спокій, стійкість до стресостійкість. Також емоційне сприйняття соціуму крізь призму моральних якостей сприяє закріпленню таких характеристик особистості психолога-професіонала, як співпереживання, милосердя, співчуття. Серед групи вольових якостей можна виділити такі якості як: відповідальність, толерантність, ініціативність, працьовитість, дисциплінованість тощо.

Мотиваційно-регулюючі якості: сукупність мотивів, які допомагають психологу здійснювати професійну діяльність. Розвинена структура мотиваційної сфери, характеризується здатністю до мобільної зміни домінуючих мотивів. До основних мотиваційно-регулюючих якостей можна віднести:

- посилення ролі соціально-психологічних і мотиваційних чинників в ієрархічній мотиваційній структурі особистості (комунікабельність, соціабельність, прагнення до соціального визнання (схвалення), сумлінність);

- динамічність, як здатність оперативно змінювати домінуючі мотиви (хороша реакція, креативність, сміливість у прийнятті рішень, наявність почуття гумору);

- висока сила мотивації до реалізації професійної діяльності (інтерес до своєї професії, внутрішня потреба в творчому зростанні, ментальному розвитку, професійному самоствердженні, амбітність);

- складна соціально спрямована система інтеріоризованих професійних цінностей (наявність професійного досвіду, чесність, відповідальність, свідомість тощо);

- гуманістичний *determinant*, як домінуючий в системі професійних цінностей (порядність, людяність, терпимість, прагнення до розуміння іншого).

Таким чином видно, що в процесі сучасних досліджень особливостей формування особистості психолога, відбувається розширення її базових характеристик завдяки концептуальному об'єднанню психологічних характеристик особистості, що діє в рамках допомагаючої професій соціономічного типу.

В результаті проведеного дослідження проаналізовані різні підходи до вивчення психологічних особливостей професійної діяльності представників допомагаючої професій соціономічного типу. Виявлено, що дослідження особистості психолога, як представника соціономічної професії з елементами допомагаючої поведінки розширює діапазон досліджень, за рахунок вивчення професійно важливих якостей діяльності психолога. Виділено три види психологічно важливих якостей психолога, а саме: інтелектуально-

пізнавальні, емоційно-вольові та мотиваційно-регулюючі, які впливають на ефективність здійснення ним професійної діяльності.

В подальшому, використовуючи дане дослідження, плануємо розробити психологічний інструментарій та емпірично дослідити рівні сформованості професійно важливих якостей у психологів – представників допомагаючої професій соціономічного типу.

Література:

1. Андрійчук І. П. *Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Андрійчук Іванна Петрівна – Київ., 2003 . – 192 с.*
2. Афанасьєва Т. О. *Психологічні особливості криз професійного становлення психолога / Т. О. Афанасьєва // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім.. В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. – Миколаїв., 2013. – Т. 2. – Вип. 10. - С. 29-32.*
3. Бондарчук Е. И. *Психология труда: учебно-метод. Пособие / Е. И. Бондарчук, Н. П. Лукашевич, И. В. Сингаевская. – Киев: МАУП. – 2001. – 168 с.*
4. Браніцька Т. Р. *Загальна характеристика фахівця соціономічної професії / Т. Р. Браніцька // зб. наук. праць Хмельницького ін-ту соціальних технологій Університету «Україна».– Хмельницький, 2012. – № 6. – С. 25–28.*
5. Гвоздїй С. П. *Підготовка майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей до безпеки життя і професійної діяльності як соціально-педагогічна проблема / С. П. Гвоздїй // Педагогіка безпеки. – Вінниця : Винницький національний технічний університет, 2016. – № 1. – 40-47 с.*

6. Грицюк І. М. Професія психолога як сфера соціальної реалізації особистості / І. М. Грицюк // Освіта регіону : Політологія. Психологія. Комунікації. / Університет «Україна». – Київ, 2014. – № 4(37). – С. 84–88.
7. Дружиніна І. А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Дружиніна Інна Анатоліївна – Київ., 2009 . – 239 с.
8. Евтешина Н. В. Социально-психологические особенности профессиональной идентичности психологов в различных сферах: сопоставительный анализ: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Евтешина Наталья Викторовна – Рязань., 2008 . – 319 с.
9. Івкін В. М. Аналіз мотиваційного компонента психологічної готовності менеджерів освіти до управління змінами в освітніх організаціях / В. М. Івкін // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – Київ: А.С.К., 2009. – Т. 1. – Ч. 24. – С. 19–29.
10. Івкін В. М. Психологічні умови формування готовності менеджерів середньої освіти до управління змінами в освітніх організаціях / В. М. Івкін // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – Київ: А.С.К., 2010. – Т. 1. – Ч. 25. – С. 10–15.
11. Игнацкая О. Е. Особенности изучения компонентов просоциальной направленности личности старшеклассников / О. Е. Игнацкая // Психологический журнал. – 2008. – №4. – С. 68-73.
12. Исаев В. П. Социально-психологические условия развития духовно-нравственного сознания будущих специалистов

социономических профессий: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Исаев Вадим Павлович – Нижний Новгород., 2013. – 261 с.

13. Карамушка Л. М. Психологія управління: навч. посібник / Л. М. Карамушка. – Київ: Міленіум. – 2003. – 344 с.

14. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. / Е. А. Климов. – Москва: Издательский центр «Академия». – 2004. – 304 с.

15. Крикля К. П. Психологічні особливості професійного становлення майбутнього психолога в умовах сучасного суспільства / К. П. Крикля // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна) – Львів., 2012. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 409–417.

16. Лукаш Л. А. Социально-психологические особенности развития толерантной личности психолога в процессе профессионального становления: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Лукаш Лилия Анатольевна – Москва., 2011. – 232 с.

17. Милакова В. В. Психологические особенности профессионального самоопределения будущих специалистов помогающих профессий социономического типа: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Милакова Валентина Викторовна – Астрахань., 2007. – 234 с.

18. Москальов М. В. Психологічні особливості розвитку психологічної культури майбутніх практичних психологів / М. В. Москальов // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Психологія». – Харків, 2011. – № 94, Том 2. – С. 14–17.

19. Москальова А. С. Методи психодіагностики в навчально-виховному процесі: Навч. посіб. / А. С. Москальова, М. В. Москальов. – Київ: УМО НАПН України. – 2014. – 360 с.

20. Рейковский Я. Просоциальная деятельность и понятие собственного «Я» / Я. Рейковский // Вестн. Московского Университета. – Москва, 1981. – №1, Сер.14. – С. 14-22.

21. Хаузер Марк Д. Мораль и разум. Как природа создавала наше универсальное чувство добра и зла / Марк Д. Хаузер.– Київ : УМО НАПН України.– 2008.– 640 с.

22. Чуйко О. М. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності студента-психолога / О. М. Чуйко, Х. Я. Червак // зб. наук. праць: психологія. – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім.В. Стефаника», 2014. – Вип. 19. – Ч. 1. – С. 164–173.

23. Эннс Е. А. Психологическая характеристика помогающих профессий / Е. А. Эннс // Современная психология: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Пермь, июнь 2012 г.). – Пермь: Меркурий, 2012. – С. 92-93.

24. Korablina E. P. Pomosch i pomogayuschie / E. P. Korablina, L. A. Kolchanova // Vestnik Baltiyskoy pedagogicheskoy akademii. – 2002. – Вып. 43. –С. 143–145.

25. Holland John L. Psychological Classification of Occupations / John L. Holland and Others. – Baltimore: Johns Hopkins University, Md. Center for the Study of Social Organization of Schools. – 1970. – 68 p

26. Parsons F. Choosing a vocation / F. Parsons. – Boston: Houghton Mifflin. – 1909. – 187 p.

27. Roe A. The Psychology of Occupations / A. Roe. – New York: John Wiley & Sons. – 1956. – 340 p.

References:

1. Andriichuk I. P. Formuvannia pozytyvnoi Ya-kontseptsii osobystosti maibutnikh praktychnykh psykholohiv u protsesi profesiinoi pidhotovk:

dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / Andriichuk Ivanna Petrivna – Kyiv., 2003. – 192s.

2. Afanasieva T. O. Psykholohichni osoblyvosti kryz profesiinoho stanovlennia psykholoha / T. O. Afanasieva // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho. Ser.: Psykholohichni nauky – Mykolaiv, 2013. – T. 2. – Vyp. 10. – S. 29-32.

3. Bondarchuk E. I. Psihologija truda: uchebno-metod. Posobie / E. I. Bondarchuk, N. P. Lukashevich, I. V. Singaevskaja. – Kiev: MAUP. – 2001. – 168 s.

4. Branitska T. R. Zahalna kharakterystyka fakhivtsia sotsionomichnoi profesii/ T. R. Branitska // zb. nauk. prats Khmelnytskoho in-tu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina». – Khmelnytskyi, 2012. – № 6. – S. 25–28.

5. Hvozdii S. P. Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh spetsialnostei do bezpeky zhyttia i profesiinoy diialnosti yak sotsialno-pedahohichna problema / S. P. Hvozdii // Pedahohika bezpeky. – Vinnytsia: Vynnytskyi natsyonalnyi tekhnicheskyy unyversytet, 2016. – № 1. – 40-47 s.

6. Druzhytnina I. A. Psykholohichni chynnyky rozvytku profesiinoy identychnosti maibutnikh praktychnykh psykholohiv: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / Druzhytnina Inna Anatoliivna – Kyiv., 2009. – 239 s.

7. Evteshina N. V. Social'no-psihologicheskie osobennosti professional'noj identychnosti psihologov v razlichnykh sferah: sopostavitel'nyj analiz : dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.05 / Evteshina Natal'ja Viktorovna – Rjazan', 2008. – 319 s.

8. Ivkin V. M. Analiz motyvatsiinoho komponenta psykholohichnoi hotovnosti menedzheriv osvity do upravlinnia zminamy v osvitynikh

orhanizatsiiakh / V. M. Ivkin // Aktualni problemy psykholohii : zb. nauk. prats In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy; za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – Kyiv: A.S.K., 2009. – T. 1. – Ch. 24. – S. 19–29.

9. Ivkin V. M. *Psykhologichni umovy formuvannia hotovnosti menedzheriv serednoi osvity do upravlinnia zminamy v osvitynikh orhanizatsiiakh* / V. M. Ivkin // Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy; za red. S.D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – Kyiv: A.S.K., 2010. – T. 1. – Ch. 25. – S. 10–15.

10. Ignackaja O. E. *Osobennosti izuchenija komponentov prosocial'noj napravlenosti lichnosti starsheklassnikov* / O. E. Ignackaja // *Psihologicheskij zhurnal*. – 2008. – №4. – S. 68-73.

11. Isaev V. P. *Social'no-psihologicheskie uslovija razvitija duhovno-nravstvennogo soznaniya budushhih specialistov socionomicheskikh professij: dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.05* / Isaev Vadim Pavlovich – Nizhnij Novgorod., 2013. – 261 s.

12. Karamushka L. M. *Psykhologhiia upravlinnia: navch. posibnyk* / L. M. Karamushka. – Kyiv: Milenium. – 2003. – 344 s.

13. Klimov E. A. *Psihologija professional'nogo samoopredelenija: ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij.* / E. A. Klimov. – Moskva: Izdatel'skij centr «Akademija». – 2004. – 304 s.

14. Kryklia K. P. *Psykhologichni osoblyvosti profesiinoho stanovlennia maibutnoho psykholoha v umovakh suchasnoho suspilstva* / K. P. Kryklia // *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (seriia psykholohichna)* – Lviv., 2012. – Vyp. 2. – Ch. 1. – S. 409–417.

15. Lukash L. A. *Social'no-psihologicheskie osobennosti razvitija tolerantnoj lichnosti psihologa v processe professional'nogo stanovlennja: dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.05* / Lukash Lilija Anatol'evna – Moskva., 2011. – 232 s.

16. *Milakova V. V. Psihologicheskie osobennosti professional'nogo samoopredelenija budushhih specialistov pomogajushhih professij socionomicheskogo tipa: dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.13 / Milakova Valentina Viktorovna. – Astrahan', 2007. – 234 s.*
17. *Moskalov M. V. Psykholohichni osoblyvosti rozvytku psykholohichnoi kultury maibutnikh praktychnykh psykholohiv / M. V. Moskalov // Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody «Psykholohiia». – Kharkiv, 2011. – № 94, Tom 2. – S. 14–17.*
18. *Moskaljova A. S. Metody psykhotodiahnostyky v navchalno-vykhovnomu protsesi: Navch. posib. / A. S. Moskaljova, M. V. Moskalov.– Kyiv : UMO NAPN Ukrainy.– 2014.– 360 s.*
19. *Rejkovskij Ja. Prosocial'naja dejatel'nost' i ponjatie sobstvennogo «Ja» / Ja. Rejkovskij // Vestn. Moskovskogo Universiteta. – Moskva, 1981. – №1, Ser.14. – S. 14-22.*
20. *Hauzer Mark D. Moral' i rozum. Kak priroda sozdavala nashe universal'noe chuvstvo dobra i zla / Mark D. Hauzer.– Kii'v: UMO NAPN Ukraïni.– 2008.– 640 s.*
21. *Chuiko O. M. Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia profesiinoi identychnosti studenta-psykholoha / O. M. Chuiko, Kh. Ya. Chervak // zb. nauk. prats: psykholohiia. – Ivano-Frankivsk: DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im.V. Stefanyka», 2014. – Vyp. 19. – Ch. 1. – S. 164–173.*
22. *Jenns E. A. Psihologicheskaja harakteristika pomogajushhih professij / E. A. Jenns // Sovremennaja psihologija: materialy mezhdunar. zaoch. nauch. konf. (g. Perm', ijun' 2012 g.). – Perm': Merkurij, 2012. – S. 92-93.*
23. *Korablina E. P. Pomosch i pomogayuschie / E. P. Korablina, L. A. Kolchanova // Vestnik Baltijskoy pedagogicheskoy akademii. – 2002. – Vyp. 43. –S. 143–145.*

24. *Holland John L. Psychological Classification of Occupations / John L. Holland and Others. – Baltimore: Johns Hopkins University, Md. Center for the Study of Social Organization of Schools. – 1970. – 68 p*
25. *Parsons F. Choosing a vocation / F. Parsons. – Boston: Houghton Mifflin. – 1909. – 187 p.*
26. *Roe A. The Psychology of Occupations / A. Roe. – New York: John Wiley & Sons. – 1956. – 340 p.*